Ks. Andrzej WOŁOSZYN

ZMYSŁ RELIGIJNY A WYCHOWANIE

W dniu 16 listopada 2000 roku w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim miała miejsce jednodniowa sesja poświęcona kwestii wychowania człowieka w świetle *Zmysłu religijnego* księdza L. Giussaniego. Szczególną okazją do jej zorganizowania była edycja polskiego tłumaczenia jednej z najważniejszych publikacji L. Giussaniego, zatytułowanej *Il senso religioso* (w tłumaczeniu polskim: *Zmysł religijny*, Poznań 2000). Ten włoski kapłan, pedagog, filozof i przyjaciel młodzieży, założyciel ruchu Comunione e Liberazione, stał się jednym z proroków naszych czasów, towarzyszących młodym w drodze ku Prawdzie. Z zafascynowania jego charyzmatem i myślą, w kontekście poszukiwań jasnej, a jednocześnie głębokiej idei wychowawczej, zrodziła się potrzeba uważnego spojrzenia na pedagogiczne implikacje *Zmysłu religijnego*.

Uczestników sesji zgromadzonych w Auli im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego na przedpołudniowej części plenarnej powitał rektor KUL ks. prof. dr hab. Andrzej Szostek. Podkreślił stałą aktualność problemu wychowania człowieka, które powinno być rozumne, wytrwałe, troskliwe, a jednocześnie powinno pozostawiać przestrzeń wolności, gdzie realizuje się podmiotowość wychowanka. W tym kontekście spotkanie w ramach sesji ocenił jako dar od Boga, który trzeba umieć docenić i przyjąć. Następnie oficjalnego otwarcia sesji dokonał kierownik Instytutu Pedagogiki KUL ks. dr hab. Marian Nowak.

W zamysł i program spotkania wprowadziła uczestników inspiratorka sesji dr Alina Rynio, podkreślając, że zamiarem organizatorów było ukazanie pedagogicznego geniuszu ks. Giussaniego, który ujawnia się nie tylko w jego twórczości i działalności duszpasterskiej, ale przede wszystkim w ruchu Comunione e Liberazione.

Następnie głos zabrał były kanclerz KUL ksiądz arcybiskup Bolesław Pylak. W swoim wystąpieniu nawiązał do powojennej historii tej uczelni, przypominając zebranym o trudnych początkach sekcji pedagogiki. Wyraził radość z jej osiągnięć, a sesję uznał za dowód rozwoju pedagogiki w ramach uczelni.

Część główną obrad prowadził mgr Jacek Olbrycht z Warszawy. Pierwszy prelegent, ks. mgr Józef Adamowicz, prezentując osobę autora *Zmysłu religijnego*, wskazał na kluczowe momenty życia L. Giussaniego wyznaczające jego duchową drogę. Za pierwsze ważne wy-

darzenie uznał jego decyzję wstąpienia do seminarium duchownego. Prelegent podkreślił, iż ta chłopięca, lecz autentyczna decyzja miała w sobie znamiona przylgnięcia do „czegoś większego". Był to początek „kroczenia z jasności w jasność". Drugim istotnym momentem w życiu L. Giussaniego była decyzja, którą podjął już jako kapłan, rezygnując ze stanowiska wykładowcy w seminarium na rzecz pracy wśród młodzieży szkół średnich. Pragnienie poświęcenia się pracy wychowawczej zainspirowało go również do powołania organizacji o nazwie „Gioventù studentesca" [Młodzież uczniowska], która później dała początek ruchowi Comunione e Liberazione [Komunia i wyzwolenie]. Ks. Adamowicz podkreślił, że L. Giussani, jako ksiądz i pedagog, rodził i rodzi do wiary tysiące osób na całym świecie przez swe świadectwo, duszpasterskie zaangażowanie, a także przez liczne publikacje i wieloraką obecność na płaszczyźnie kultury chrześcijańskiej.

Ks. prof. Stefano Alberto z Uniwersytetu Katolickiego Sacro Cuore w Mediolanie przedstawił ontologiczny aspekt *Zmysłu religijnego*. Zwrócił uwagę na to, że próba odpowiedzi na pytanie o naturę faktu religijnego wiąże się u ks. Giussaniego z bogatym doświadczeniem wychowawcy, który przestrzega przed sprowadzaniem faktu religijnego do zewnętrznej praktyki pozbawionej przeżycia rozumności wiary i nie biorącej pod uwagę jej znaczenia dla całego życia ludzkiego. Ks. prof. S. Alberto wskazał, iż odpowiedzią autora *Zmysłu religijnego* na nihilizm poznawczy jest wyjście od doświadczenia i ukazanie dynamizmu rozumu jako zdolności do poznawczego uchwycenia i zaafirmowania rzeczywistości. Rozum stawia wymóg wyjaśnienia rzeczywistości. Zmysł religijny wiąże się z nieuchronnością stawiania przez człowieka pytań ostatecznych i wyraża się w pytaniu o znaczenie. Konsekwencją struktury poznawczej człowieka jest jego zdolność do dążenia ku Bogu i do wejścia z Nim w relację. Aktualizacja tej zdolności wymaga intensywnego przeżywania rzeczywistości. Staje się ona obecnością, która „prowokuje" rozum człowieka i jego wolność oraz inspiruje działanie. W zetknięciu z rzeczywistością człowiek wchodzi w doświadczenie swego przeznaczenia, przede wszystkim poznając fakt swojej bytowej przygodności. Jest to tak zwane doświadczenie podstawowe, które Giussani nazywa także sercem (w rozumieniu biblijnym i augustiańskim). Prof. Alberto wyjaśnił, jaki jest związek między rozumem a sercem i jaka jest rola serca w dojściu do prawdy. Rzeczywistość staje się doświadczeniem, kiedy doznanie jej na poziomie świadomości jest równocześnie osądzane przez kryteria serca (czyli zostaje skonfrontowane z pytaniami o prawdę, piękno i dobro tego, czego doznajemy: czy jest to rzeczywiście prawdziwe, czy jest to rzeczywiście piękne, czy jest to rzeczywiście dobre). Wierność doświadczeniu przynagla zatem człowieka do tego, aby nie zatrzymywał się na zjawiskowości, lecz by poszedł w głąb rzeczywistości i odkrył, że jest ona znakiem, który należy zinterpretować. Tu pojawia się pojęcie wolności. Człowiek jest „wolny" już w pierwszym zetknięciu z rzeczywistością. Decyzja o jej afirmacji bądź odrzuceniu łączy się z odkryciem przez człowieka jego przeznaczenia, stąd można mówić o jej moralnym charakterze. W akcie decyzji może ujawnić się „pęk-

nięcie" między rozumem a sferą wolitywno-uczuciową. Owa niespójność ujawnia brak rozumowego „przylgnięcia" do prawdy. Próba zgłębienia rozumem całej rzeczywistości ostatecznie jednak prowadzi człowieka ku czemuś, czego sam z siebie nie może on dotknąć. Może jedynie to przeczuć na drodze intuicji wyjaśniającej rację istnienia jego samego i całego kosmosu. Wówczas może objawić się Tajemnica. Konkluzją *Zmysłu religijnego* jest zatem hipoteza Objawienia. Ks. Alberto podkreślił przy tym, że dla Giussaniego badanie egzystencjalne nie przesądza o prawdziwości ewentualnego objawiania się Boga (a konkretniej: przesłania chrześcijańskiego) w historii. Tu potrzeba innej metody, która pozwoli zrozumieć ten sposób uobecniania się Boga. Metoda ta polega na doświadczeniu spotkania z Obecnym.

Aspekt etyczny *Zmysłu religijnego* ukazał ks. dr Alfred Wierzbicki z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Odnosząc się do logo sesji – obrazu upadającego Ikara – wskazał na szczególną dramaturgię, ale i na piękno tej sceny. Ikar upada, ale serce w nim płonie pragnieniem poznania. Ponieważ dzieło Giussaniego wychodzi naprzeciw temu pragnieniu, ks. Wierzbicki określił je jako literaturę o charakterze mądrościowym, poprzez którą autor wraz z czytelnikiem podejmuje poszukiwanie najbardziej fundamentalnych prawd o człowieku. Giussani słucha tego, co jest obecne w człowieku, aby pomóc mu być sobą, aby wskazać mu drogę ku dojrzałości, którą osiąga się ostatecznie poprzez samopoznanie i samowychowanie. Samopoznanie nie jest jednak możliwe bez odniesienia do Boga. Ks. Wierzbicki podkreślił, że moralność ludzkiego poznania opiera się na „intelektualnej czystości i pokorze". Stwierdził, że w koncepcji Giussaniego pojawiają się trzy istotne przesłanki: realizm, racjonalizm i moralność. Realizm ukazuje moment przedmiotowy, racjonalność zaś moment podmiotowy. Moralność natomiast oznacza całkowicie bezinteresowną i afirmatywną postawę w stosunku do doświadczenia rzeczywistości. Wśród najważniejszych wymogów obecnych w myśli L. Giussaniego znajdują się życie w prawdzie i sprawiedliwość. Między prawdą a sprawiedliwością zachodzi ścisła zależność: prawda jest podstawą sprawiedliwości. Sprawiedliwość człowieka w relacji do wszystkiego, co istnieje, rodzi się ze zrozumienia przez niego swojej szczególnej pozycji w świecie. Człowiek rozpoznaje siebie jako podmiot, a przez to poznaje moralną odpowiedzialność za swoje działanie.

Następnie głos zabrał prof. Michael Waldstein z International Theological Institute w Gaming (Austria), który poruszył kwestię otwarcia się na nieskończoność, obecną w twórczości L. Giussaniego. Jego wykład był przede wszystkim analizą głównego dzieła Giussaniego *PerCorso*. Prof. Waldstein podkreślił, że zawarta w tym dziele myśl wypływa z doświadczenia wiary, które ujawnia się w Comunione e Liberazione.

Pierwszy tom *PerCorso*, zatytułowany *Il senso religioso* akcentuje postawę otwartości w doświadczaniu rzeczywistości, otwartości, która „ogarnia wszystko". Jest to postawa na wskroś chrześcijańska: wydarzenie chrześcijaństwa dotyczy całego zamieszkałego świata (gr. katholikos) i jest w pełni uniwersalne (gr. oikomene). Ekumeniczność i katolickość są „rdzeniem chrześcijańskiego serca". Otwartość ta jest też

cechą natury człowieka: dusza ludzka jest otwarta na całą rzeczywistość, stąd rozum jako jej władza rozważa wszystkie aspekty tego, co istnieje. Dzięki temu człowiek może poznać wydarzenie uobecnienia się Boga wśród nas.

Drugi tom serii *PerCorso*, *All'origine della pretesa christiana* [U źródeł chrześcijańskiego roszczenia] podejmuje krytykę redukcji chrześcijaństwa do „dyskursu moralnego". Istota chrześcijaństwa to coś o wiele więcej – jest nią bowiem sam Chrystus. Tom trzeci, *Perché la Chiesa* [Dlaczego Kościół] odpowiada na pytanie o to, w jaki sposób Chrystus obecny jest dziś w Kościele. Prof. Waldstein omówił też „pięć kroków" Giussaniego, w których wyraża się dynamika ludzkiego rozumu i następuje spotkanie z rzeczywistością. Pierwszy to podziw dla obecności. W obliczu obecności rzeczy u człowieka nie rodzi się strach, lecz fascynacja. Stanowi ona podstawę religijności, która fascynację tę potwierdza i rozwija. Drugi krok to odkrycie, że wewnątrz „narzucającej się" rzeczywistości istnieje porządek, którego istotną cechą jest piękno. Świadomość człowieka, że to on jest celem tego porządku, to krok trzeci. Krok czwarty sprowadza się do poczucia zależności ludzkiego „ja". Człowiek staje wobec „tajemnicy swego źródła": staje przed Bogiem, który jest wszystkim. W tej zależności odkrywa źródło pokoju. Krok ostatni to prawo serca – prawo Boże wpisane w serce człowieka. Nadaje mu ono podmiotowość, a jednocześnie wyprowadza go na drogę ku Bogu – Bóg jako źródło przyciąga go do swego celu.

Pedagogiczne implikacje *Zmysłu religijnego* przedstawiła dr Alina Rynio z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Podkreśliła, że realność człowieka, który jest podmiotem procesu wychowawczego, łączy się z jego poczuciem zależności – jest to zależność od Słowa, które stało się Człowiekiem, Jezusem Chrystusem. W relacji do Niego człowiek staje się tym, kim być powinien, a jego działanie nazwać można ludzkim, czyli wolnym. W Jezusie możliwe jest odnowienie. Nowość, którą człowiek wówczas zyskuje, przenika wszystkie dziedziny jego życia, wprowadzając w nie nową sprawiedliwość wyrażającą się w miłości. Rozumność człowieka przejawia się w odczytywaniu świata jako miejsca objawiania się Boga i w dostrzeżeniu, że on sam wyraża się i realizuje jako osoba w dążeniu do prawdy, sprawiedliwości, wolności i szczęścia. Prelegentka wymieniła najważniejsze kwestie związane z zagadnieniem wychowania, w tym konkretnie wychowania do wiary, przede wszystkim poznanie siebie jako bytu zależnego, który nie jest miarą rzeczywistości, a jednocześnie jest wezwany do podjęcia „ryzyka wolności", aby otworzyć się na tę rzeczywistość – także na to, co w niej nieznane i tajemnicze. Duże znaczenie w wychowaniu ma obecność mistrza i nauczyciela wychowującego w duchu praw i powinności, którymi sam żyje. Wśród cech charakteryzujących dobrego wychowawcę ważny jest szacunek dla wychowanka – osoba uczy się, gdy czuje, że jest szanowana dla wartości, którą w sobie nosi, gdy pozwala się jej być twórczą i swobodną. Ostatecznie jednak tym, co pomaga wychowanie czynić skutecznym, jest wiara w Chrystusa realizująca się we wspólnocie osób i w Kościele.

Przedpołudniową część sesji zakończyła Msza święta, której przewodniczył

ks. prof. A. Szostek, homilię zaś wygłosił ks. prof. Anzelm Weiss.

Część popołudniowa rozpoczęła się od prac w grupach tematycznych. Grupa pierwsza rozważała temat „Aspekty antropologiczno-teologiczne zawarte w *Zmyśle religijnym* ks. L. Giussaniego". W ramach prac tej grupy dokonano próby szerszego spojrzenia na myśl L. Giussaniego przez ukazanie filozoficznego kontekstu pojęcia religijności i zmysłu religijnego (s. prof. Zofia Zdybicka). Dużo uwagi uczestnicy poświęcili też analizie etymologicznego znaczenia włoskiego określenia „il senso religioso", które na język polski zostało przetłumaczone jako „zmysł religijny", co jednak zawęża jego pole znaczeniowe (ks. prof. Iwo Zieliński). Rozważano również zagadnienie roli poezji i metafizyki w doświadczeniu religijnym (ks. prof. I. Zieliński). Została też podkreślona wychowawcza wartość potrzeby przynależności (ks. dr Adam Skreczko).

Grupa druga podjęła zagadnienie „Psychologiczny wymiar *Zmysłu religijnego* ks. L. Giussaniego". We wprowadzeniu wskazano na augustiańskie źródła samego terminu „zmysł religijny" (o. prof. Antoni J. Nowak). W myśli ks. L. Giussaniego wyróżnione zostały trzy podstawowe związki: rzeczywistości ze zmysłem religijnym, wolności ze zmysłem religijnym i zmysłu religijnego z Objawieniem (ks. prof. S. Alberto). Uczestnicy dyskusji mogli także wysłuchać analizy języka książki, jak i samego pojęcia „zmysłu religijnego" (ks. dr Roman Jaworski). Pojawiły się także zagadnienia czysto psychologiczne: analogie między myślą L. Giussaniego a psychologią postaci i psychologią ekologiczną (ks. prof. Zenon Uchnast) oraz problem obrazu samego siebie (ks. dr Antoni Tomkiewicz).

Grupa trzecia rozważała zagadnienie „Treści religijne w teorii i praktyce pedagogicznej (rodzina, szkoła, organizacja młodzieżowa, Kościół)". Podkreślono prawdziwość tezy Giussaniego, iż zmysł religijny jest dla człowieka naturalny. Refleksje dotyczyły też roli pracy nad sobą i modlitwy w kształtowaniu się postawy religijnej (ks. prof. Edward Walewander). Duże zainteresowanie wzbudziło wykazanie zbieżności między koncepcją Giussaniego a wzorem wychowania harcerskiego (mgr Anna Petkowicz).

W ramach prac grupy czwartej analizowano temat: „Obecność zmysłu religijnego na płaszczyźnie kultury". Praca grupy zmierzała do odpowiedzi na pytanie o to, w jaki sposób zmysł religijny przejawia się w kulturze (a konkretnie: w poezji, muzyce, filmie, teatrze), a także o to, w jaki sposób kultura wpływa na człowieka. Na przykładach z literatury, między innymi poezji Norwida, i sztuki wykazano, że kultura istotnie podejmuje problem wymiaru ostatecznego człowieka, ukazuje ten wymiar, ostatecznie zaś do niego wychowuje. Jednocześnie przedstawione zostały konsekwencje, które wynikają z jego negacji. Podkreślono, że w świetle myśli L. Giussaniego rolę wychowawczą pełnić mogą w sposób szczególny: poezja, teatr, muzyka i film (ks. dr Joachim Waloszek, mgr Izabela Hlubek, mgr Arkadiusz Gudaniec, mgr Urszula Piętka).

W grupie piątej skupiono się nad tematem „Obecność zmysłu religijnego na płaszczyźnie pracy i działalności charytatywnej". Podjęto refleksję nad zagadnieniem pracy (ks. mgr Tomasz Czernik zwrócił uwagę na rolę pracy ro-

zumianej jako ekspresja osoby – ujawnia się tu także ponadczasowy, ostateczny wymiar pracy) i spotkaniem (mgr Wojciech Murdzek dał świadectwo doświadczenia spotkania i wspólnoty w ruchu Comunione e Liberazione). Dyskusję zakończono refleksjami na temat działalności charytatywnej jako płaszczyzny, na której człowiek daje siebie innym i w której ujawnia się miłość.

Po zakończeniu prac w grupach tematycznych na forum ogólnym dokonano podsumowania i wspólnego wyciągnięcia wniosków. Dopełnieniem merytorycznego bogactwa sesji były wystawy tematyczne w Galerii obok Auli. Przybliżały one postać założyciela Comunione e Liberazione, jak i sam ruch. Na zakończenie sesji organizatorzy i uczestnicy skierowali do ks. Luigiego Giussaniego telegram, w którym wyrazili podziękowanie za dar osoby i myśli autora *Zmysłu religijnego*.